

SUMMÁSOK ÉNEKELTEK

(Bartók Béla emlékének)

Hajón utaztam, tünde kék
fényben, a hajó orrán
ültem, e különös ekét
néztem, kicsit mogorván.

Temetőből jöttem, hol a
költő aludt a roskadt
sírban, mert nem lett zsoldosa
az embertelen kornak.

S Bogláron felszállt a hajó
végébe, a parfümös
lányok közé hús arató.
(És dohogott a gőzös.)

Idegenkedtek a babák,
fintorgó arcot vágtak.
Élesekk voltak a kaszák,
csípős az izzadságszag.

És dalba kezdett az a hús
summás, haj, gyönyörű volt!
Engem még most is visszahúz
a kép: az együgyű, holt

városi arcok mint a hold
úgy teltek, fénvesedtek,
ahogyan hús paraszt dalolt.
S a nóták szálltak, zengtek.

A dalaid, a dalaink —
vagy másfélóra hosszát! ...
Milyen boldog taktusra ring
a gőzös! Hogy táncoltak

a zöld hullámok! Hogy remeg
izgalmában a drága
Badacsony és a kék, meleg
vidék! Hogy szállta

meg szívemet a tiszta, jó
bizakodás, a boldog
reménykedés! Mily megható
volt az a szárnyat bontott

boldogság! — Mint aki örök
zájban él s végre hagyják,
hogy száz idegen hang között
hallja a maga hangját.

KÖNYA LAJOS

MI A „NÉPKULTÚRA“?

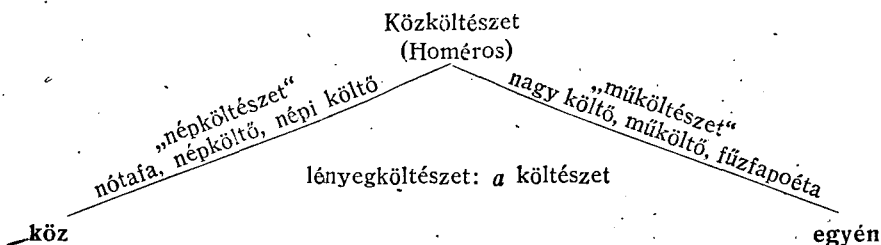
(A néprajz és társadalomtudomány összefüggéséhez)

A költészet egyfélesége

Marót Károly nagyjelentőségű tanulmányában (Marót Károly: Mi a „népköltészet“?; Ethn. 1947:162—173. l.) minden kétséget kizáró módon bizonyította, hogy népköltészet és műköltészet lényegi különbségéről beszélni jogosulatlan. A közönségesen ismert különbségek (szerzőtlenség, változandóság stb.) csak „a művek életmódjára“ vonatkoznak.

Marót Károly szerint a népköltészet-műköltészet mesterségesen felállított ellentétjébe az „egyéni“ és a „közösségi alkotás“ látszólagos ellentmondását csempészték bele, holott ez a két alkotó faktor nem ellentét, hanem a tökéletes műalkotás létrejötténél „egymásbanhatva“ van jelen, amennyiben „a valamit megteremtő egyén és az irányadással, illetve szentesítéssel kollaboráló közösség viszonyulása elvszerűen változó mennyiségek.“ Tehát „különböző ötvözeti arány szerint“, de az egyéni és kö-

zösségi tényező minden jelentős alkotásban szerepet kap, és „a lehető árnyalatok sokfélesége ellenére sem lesz soha szó a fent és lent ellentétte polarizálódásáról”. Széles skálája jön létre az alkotásban résztvevő egyéniség és közösség hatóerejének:



E skála szerint a közösség hangját még csak passzívan megszólaltató nótafáktól haladunk a csúcsra, a nagy költőegyeniségekig, Homérosig, Adyig, akik a közösség hangját a maguk leg-egyéniabb tehetségükön keresztül a legtökéletesebben tudták (előre) mondani; majd a csúcsról újból le, az egyéni faktor túltengése és a sikerületlenség miatti visszhangtalanság következtében kevésbé jólsikerült alkotások létrehozói felé, akiket kissé laikus szóval fűzfapoétának kereszteltem.

Éppen ez a rendkívül tétiszetős és el is fogadható elmélet mondatja aztán *Marót Károllyal*, hogy ezek után a „népköltészet” és „műköltészet” szavaknak más jelentést kell adnunk. Népköltészet tehát csak annyiban van, amennyiben azt a költészetfajtát nevezzük így, amelyben a közösségi és egyéni összetevő a legtökéletesebb harmóniába olvadt; műköltészetnek pedig — éppúgy, mint ahogy valódi virággal szemben művirágról beszélünk — lefokozó értelemben olyan költészetfajtát nevezünk, „amelynek, mint nem-igazinak, (mű) nem teljességgel sikerült az egyetlen igaz költészet megvalósítása, vagyis a közösséggel való abszolút összhang”. Ezért fogjuk — írja tovább — „a katexochén műköltészetet a már-nem-is-költészet esetében megpillantani”. (U. ő: *Népköltészet és műköltészet*; *Puszták Népe*, 1947:13—18. l.).

Ez így rendkívül tanulságos, és a naív, kollektív alkotásmód híveivel szemben hangsúlyozása nagyon is szükséges. (L. Péter László: *Egyéniség a népkultúrában*. Szeged, 1947. A Kálmány Lajos Kör füzetei, 2. sz.).

A „népköltészet” mássága

Néptudományi célokra azonban a költészet egységének ilyen felfogása mellett is a „népköltészet” másságának jelzésére tudományos fogalomként továbbra is szükségünk van a „népköltészet”-fogalomra és elnevezésre és a vele — bizonyos határok között — ezután is szembeállítható műköltészet elnevezésére. Éppen ezért helyeseljük — a fogalmak tisztázása végett — *Marót Károly közköltészet* szavának meghonosítását: ez a fogalom jelentheti a *Marót-féle „népköltészet”-fogalmat*, az egy igaz-köl-

tesztet tökéletesen sikerült alkotásait; tehát egyszerre jelölheti pl. a görög népköltészetet, magyar népballadakincset éppúgy, mint a legnagyobb népi költők alkotásait, Homéros, Ady, Goethe, Petőfi, Sinka stb. általunk „mű”-(egyéni) költészetnek tartott költészetét.

Félreértések elkerülése végett: elismerjük, hogy a népköltészetet nem a „nép” hozza létre, mint Herderék vélték, s hogy a legnagyobb költők egyúttal „népköltők” is. Mégis, szükségét érezzük annak, hogy folklorisztikus munkánkban ezután is maradjon számunkra egy definíció, amely a katexochén folklorisztikus „népköltészetet” valamiképp megkülönbözteti Homéros, Ady, Sinka „népi költészetétől”.

Mert nyilvánvaló, hogy minden egyezés, minden lényegi azonosság mellett vannak a népköltészetnek katexochén „népköltészeti” sajátosságai. Nem a motívumok, mert hiszen igaza van Marótnak: „népi” motívumok nincsenek, csak egyetemes költészeti motívumkincs van. Mégis, valahogyan csak meg kell különböztetnünk Petőfi népdalait azoktól a népdaloktól, amelyeket Petőfi dalai nyomán a nép („sokan és sokáig” — ez *Bartók* követelménye! *Bartók Béla*: Népzsenénk és a szomszéd népek népzeneje. Bp. 1934. Népszerű zenefüzetek, 3. sz. 3. l.) használt, Mégis minduntalan más és más az a legenda, amely egy középkori kódexből tán pap közvetítésével jutott el a néphez, aztán népmesévé vált, majd írásba objektíválódott egy iskolai olvasókönyvben, onnét ismét a nép szájára került s. i. t.

Banó István: Baranyai népmesék. Bp. 1941. (UMNGY. II.) 294. l. 29. jegyz. — Ez csak egyetlen példa a sok közül, hogy igazoljuk Honti János igazát: „A népi kultúra javait nem eredetük, hanem létformájuk teszik azzá, amik.” (Epikus néphagyomány, Magyarságtudomány, 1936:377.) Rendkívül fontos megállapítás ez, mert azt mondja, hogy a „népi” fogalma viszonylagos, sem az alkotás, sem a téma, sem a motívum, stb. nem lényeges kritériuma a népnek.

Ha tehát ilyen relatív a „népi” fogalma, és — amint helyesen írja Marót — egy bizonyos „pillanatnak” terméke, vizsgálunk kell, mi az oka ennek „a közösségien egyéni és egyénien közösségi” pillanatnak? Tehát: egyrészt mi hozza létre a nagy költőknél, a Homérosoknál, Adyknál ezt a jellegzetesen egyéni-közösségi alkotást, másrészt: mi az oka, hogy a népkultúra alkotásai ilyen alkotásmód termékei?

Az előbbi itt nem feladatunk, ez irodalomtudományi, irodalomszociológiai kérdés. Természetesen ennek is van folklorisztikus vonatkozása: a népi alkotásokban is előforduló motívumok használata, tehát az irodalmi népiesség. Itt csak futólag említjük, hogy ennek is több formája van: lehet a nép számára, a nép módján, és a népről, (tehát pedagógus, esztétikus és tematikus céllal), de lehet ezek mellőzésével, a népért is, (politikus céllal) írni. Ez nem választható el az irodalmi népiességtől, a kettő párhuzamosan, bár ellentétyszerűen mindenkor jelen van a népi mozgalmakban. L.: Péter László: Népszemléletünk kettős arca, Szegedi Friss Újság, 1947. dec. 7. V. ö.: U. ö.: Mai magyar népismeret, Szeged, 1947. (Kálmány Lajos-Kör füzetek, 1. sz.) 4. l. 7—8. jegyz.

Vagyis: a Marót-féle közköltészet (az igazi, tökéletesen sikerült költészet) mégiscsak kettéhasad — bizonyos határok között s élesen el nem választhatóan — az eddigi értelemben vett népköltészetre és az eddigi értelemben vett műköltészetre. Népköltészet: az egyéni alkotásoknak az a csoportja, amely a paraszti közösségi ízlés hasonító erején már annyira átment, hogy alkotójának egyéni jegyei ma már számunkra kikutathatlanok. Műköltészet: a közköltészetnek; a „nagy költészetnek“ azon alkotásai, amelyek alkalmasak ugyan, hogy közköltészetté, közösségi kincsé váljanak, nagy rezonanciát keltő, a közösség kikívánczó hangját megszólaltató voltukkal, de mégis tudottan egy — közönségesen névről ismert — szerzőnek egyéni vonásokkal rendelkező művei.

A „népivé válás“ folyamatához

Terbe Lajos „Petőfi és a nép“ (Bp. 1930.) című értekezésében nagyon érdekesen vizsgálja Petőfi „népdalainak“ és a nép népdalainak összefüggését. Már ő is teljes bizonyossággal megállapítja: „Minden népköltészeti termék egyének alkotása. Az egyetlen egyéntől származó alkotás azonban a nép között élőszóban való terjedése folytán állandó változásnak van alávetve: vidékek és korok szerint más és más irányban módosult formát vesz fel és számtalan eltérő változatot fejleszt. Az alkotó egyén lehet a nép fia („nótafa“) és lehet műköltő, akinek műve különféle utakon-módokon a nép közé leszüremlik“. (5. l.)

Hogyan válik egy bizonyos egyéni alkotásból katexochén „népi“ alkotás, tehát olyan, amely az egy-igaz-költészetből, a közköltészetből népköltészetté differenciálódik? Marót Károly erre azt mondja: „Ha másfajtnak látszik, ennek okát kizárólag az irodalmi viszony kezdetlegességében kereshetjük.“ Azaz: „A népköltészet — távol attól, hogy a későbbi műköltészettől ellentétes indítékokból keletkezzék, — egyszerűen mint „iratlan irodalom“ a szóhagyomány forgatagában élve fluktuál, alakul, akkor is névtelenül, ha mi tudjuk is véletlenül, hogy egyik-másik szövege Balassitól, Goethétől, vagy Petőfitől származik.“ Valamivel később tömören Marót „az egyszerűbb életviszonyoknak megfelelően“ egyszerűbbnek mondja a népköltészetet, megkülönböztetésül az ú. n. műköltészet bonyolultabb voltával szemben. Ez a kettő teszi tehát — az iratlanság és az egyszerűség — a továbbélésben a költészetet népköltészetté: „Különbség csak a továbbélés módjában: az irodalom írással vagy nyomtatással igyekszik a változatlan hagyományozást biztosítani, míg a szóbeliség, az énekszó területén a szöveg állandósága nincsen biztosítva“.

Terbe Lajos gyakorlati szemmel nézve ugyanezt így mondja: „Bizonyos, körülhatárolt értelemben valóban lehet a nép kollektív munkájáról beszélni. A népdal élete bizonyos kollektivitások életéhez van kötve, és a népdal még csak annyira sem egyéni jellegű, mint amennyire annak látszik a műköltő verse. Ez a kollektív munka azonban csak bizonyos határok között érvényesül.

Mindössze annyit lehet tárgyilagosan megállapítani, hogy a népből egyes kollektivitások a készen átvett dalelemeket állandóan bővítik, szűkítik, kontaminálják: hozzá alkalmazzák bizonyos fókig magukhoz. Így minden kisebb közösség — miközben azt magáévá teszi — ráüti a dalra sajátos egyéni bélyegét. Ez az átfarmáltság egyik leglényegesebb jegye a népdalnak. Amely műdal a nép közé kerülve nem megy át ezen a folyamaton, nem tekinthető igazából népdalnak, csakhogy amely műdal a nép alsó, legszélesebb rétegei közé lejut, szükségkép átmegy rajta. Azt a műdalt pedig, amelyet a nép így magához formált, bizonyos értelemben népdalnak kell tekintenünk, minthogy a nép a kiválasztás, a módosítás és bizonyos idegen dalelemek beleszövése által kétségtelenül adott hozzá valamit a maga sajátos pszichéjéből.” (7. l.) Éppen e módosítás, ízlésbeli rostálás foka szerint csoportosítja a népdalokat: 1. irodalmi népdal, melynek létrejöttét irányítólag befolyásolta a költőnek a népi dalokkal szemben elfoglalt magatartása, (előre-igazodás a stílushagyományhoz) de amely nem szállt le a nép közé (nem jutott el hozzá, vagy a nép túl elütőnek találta a hagyománytól, nem szentesítette, nem vált népivé: nem „sikerült a köz és egyén kollaborációja.”) A 2. fajta népdal a műköltői eredetű, de a nép között elterjedt némileg átalakított népdal. Terbe ezeket vizsgálja művében, s ezt vizsgálta számtalan kutató, aki „népi” motívumokat keresett egy-egy írónál, költőknél.

Nem látom értelmét, hogy az ilyesfajta dolgozatok teljes bibliográfiáját adjam: az Ethn. és a Nyr. mutatóiban Beke Ödön, Berze-Nagy János, Dömötör Sándor, Elek Oszkár, Fränkl Bertalan, Honti János, Katona Lajos, Sebestyén Gyula, Szendrey Zsigmond, Solymossy Sándor, Timár Kálmán, Tolnai Vilmos, stb. neve alatt sok ilyesfajta tárgytörténeti adatot találhatunk. Különösen az ú. n. népies írók: Arany, Tompa, Zrínyi, Csonkai, Petőfi, Virág Benedek, Vargha Gyula, stb. műveiben előforduló „népi és folklorisztikus elemek”, motívumok kutatása folyt nagy szorgalommal. L.: Ortutay Gyula: Népköltészet és műköltészet. (Úr és paraszt, 161—181. l., kül. 180—181. l. bibliográfiát).

Ugyanezt vizsgálta egészen irodalmi szempontú filológiai módszerrel a Szűcs Marcsa balladájával kapcsolatban *Vikár Béla* is: a véletlenül megtalált Új Péter-féle eredeti szöveget vetette össze az ország különféle helyeiről gyűjtött népi változatokkal, s rendkívül gazdag részletadatokat talált a „népivé” válás, a népi átfarmálás folyamatára.

Vikár Béla: A „Szűcs Marcsa” balladáról. Ethn. 1905:273—290. l. és még u. ö.: Ujabb adatok Szűcs Marcsáról. Ethn. 1905:337—345.

Ezen kívül csak egyetlen jellemző mozzanatot lássunk a sok közül: népivé válás folyamatából. Közismert népies műdal:

Ki tanyája ez a nyárfás
Nem hallik be a kurjantás
Vagy alusznak, vagy nem hallják
Vagy talán nem is akarják!

A népivé hasonlított változat Kálmány pécskai gyűjtéséből (Koszorúk, I.:99.) így hangzik:

Ki tanyája ez a nyárfás
Nem hallik be a kijátás
Vagy most esznek, hogy nem hallják,
Vagy pedig tán nem akarják.

A leglényegesebb eltérés: „vagy alusznak” helyett „vagy most esznek”. A parasztéletben u. is elképzelhetetlen, hogy nappal, amikor látszik a dülöről a nyárfás, és valaki bekiált, a tanyában aludjanak! A kurjantás pedig talán épp túl „népies” volta miatt esett ki a népi ízlés rostáján!

Kálmány gyűjteményében is olvasható, egy csanádapácai ballada, amelyen érzik még a műköltői egyéni íz: nyilván a népivé válás „pillanata” előtt jegyezte le Kálmány: még nem volt alkalma beilleszkedni a hagyomány fegyelmébe, még nem kopott le róla (valószínűleg paraszti) alkotójának egyéni ízlése, s nem adódott hozzá a többlet, amit a paraszti közösség szervesít bele az eredeti alkotásba. (Már amennyire ez „eredeti”: nyilván ez az eredeti is az eddigi hagyományban gyökerezik.)

Kálmány Lajos: Köszorúk az Alföld vadvirágaiból. II. Arad, 1878. 135. l.: „Nyomorúság az életöm...” Ugyncsak az „átformálódás”, „népivé válás” folyamata előtti lejegyzés lehet egyik oka, hogy az Erdélyi-féle gyűjtemény, de később is, a MNGY. kötetei teljes jóhiszeműséggel közöltek olyan — nép között gyűjtött — dalszövegeket is, amelyről kiderült, hogy egyik-másik költőnk műve. Pl. Gyulai is észrevette, hogy az egyik szöveg elűt a népitől, de nem ismerte fel, hogy Kisfaludy Károly verse, szinte változtatás nélkül. (Vértessy Jenő: Kisfaludy Károly verse a szévely néprománcok között. Ethn. 1913:58—59. l.)

A népdalok 3. fajtája Terbe szerint „a népi egvéntől költött és a népi közösség által befogadott (átalakított) népdal, (igazi népdal) (8. l.) Egy kis változtatást tehetünk ezen a fogalmazáson: épúgy, ahogy a 2. fajtához soroztuk a nem „műköltői”, hanem népköltői (Új Péter, Szántó Ferenc stb. V. ö.: Magyarság Néprajza. III. 121. l.) eredetű, de még nem akkomodált alkotásokat is, épúgy itt is, de fordítva: ide tartozik az akár Petőfitől költött, de a népivé válás folyamatán átment, tehát népdallá lett alkotás is.

Mellőzzük itt a „népivé válás” részletkérdéseinek vizsgálatát, bár rendkívül tanulságos, de Terbe (i. m. 39—51. l.) és Vikár (i. m. 273—290. l.) elvégezték. Rámutatnak arra, hogy a nehéz, hosszú, számukra jelentéktelen, értelmetlen, szentimentális, egyáltalán a szokásostól elütő motívum, szó, mondat, szakasz hogyan hullik ki a népi ízlés rostáján.

Szeretném, ha vad fa lennék erdőben
Méginkább, ha tűzvész lenne belőlem.

— így szól Petőfi szövege. A nép így dalolja:

De szeretnék fa lenni az erdőben,
Ha valaki tüzet rakna belőlem.

(MNGy. VIII:361. — Terbe:40.) Vagy:

De szeretnék az erdőben fa lönni,
Ha valaki hazavinne tüzeni.

(Földeáki gyűjtésemből.)

Petőfi így folytatja:

Elégetném ezt az egész világot,
Mely engemet mindörökké csak bántott.

A földeáki változat így fejezi be:

Főgújtánám eszt a kerek világot,
Akibe még szeretőt se tanálok!

Vagy: a Csata dal népi változata Petőfi túlzott extázisát a nép realizmusával hűsítette le: „Berohanok a halálba“ helyett jóval mérsékeltebben csak azt mondja: „Elől megyek a csatába.“ (Terbe:44.)

Megfigyelhető ez a népivé hasonítás folyamata a zenében is. Vargyas Lajos jóvoltából tudjuk, hogy a műdalok népivé válásában nagyjából három mozzanat különböztethető meg. Először a szöveg és a strófa-szerkezet idomul a hagyományos négy-soros formához (i. m. 46.), azután a ritmus és a dallam egyes nehezebb fordulatai modulálólóhelyei. (i. m. 47.) Az egyes fázisokban lévő dalokra Vargyas is tud példát. A harmadik, s a népivé válást betetőző periódus akkor következik be, miután a nép megvívott az idegenszerűségekkel, letördelte, koptatta róla a megszőkottól elűtő jegyeket, s a pentaton-ízlés kezd átalakítani: „öt-fokú fordulatok kerülnek bele.“ (48. l.) „Ilyenkor már — írja Vargyas — nem igen lehet elválasztani a dalt a hasonló népi dallamoktól.“ (I. h.) Nincs is jogosultsága az elválasztásnak, hiszen amiktől kellene elválasztani, azok jórésze ugyanígy jöhetett létre, csak éppen nem tudjuk: nem voltak ott Vargyas-féle kutatók, akik kinyomozták volna, vagy éppen „in flagranti“ érték volna a népivé válás folyamatában lévő műdalt.

Vargyas Lajos: Áj falu zenei élete. Bp. 1941. Tanya, falu, mezőváros. II.

Szabolcsi Bence is értesít néhány ilyen „tettenért“ népivéválásról: „Még ismerjük a Verdi-dallamot, mely finn népdallá alakult. Moldvában még meglesték a pesti keringőt, amint egyik felének odahagyásával alámerült a régi székely dallamok közé.“ (Magyarok, 1947:738.)

A leglényegesebb, hogy például Ájban az ötfokúság érzése, a pentaton-ízlés ma is elevenen ható erő, mely minden dalnál érezteti hatását, noha ezt maguk a dalosok sem veszik észre. (I. m. 50.) Ennek, tehát az ízlésnek lényeges, sőt szerintünk döntő hatására még visszatérünk.

Közköltészeti motívumok

Ugy gondoljuk, meddő a fáradozás azon, hogy a kutatás tökéletes pontossággal kimutassa — mint Terbe próbálta —, hogy „mit vett át Petőfi a néptől“ és „mit vett át a nép Petőfiktől“, egyáltalán: annak kutatása, hogy az irodalom mit vett át a népkultúrától és fordítva. Helyesen követeli Marót, hogy egy mindenféle kategóriára érvényes motívumjegyzéket kell készíteni, mert ez a lényeges, s nem az, hogy melyik vehette a másiktól. Terbe

is jól érzi: „Természetesen fennáll a lehetőség, hogy e dalok Petőfi versétől és egymástól is függetlenül jöttek létre.“ (48.)

Kétfelvetések vannak a változatoknál is: „Megállapítható ezek között valami leszármazási viszony? Melyiket tartjuk primárnak? Talán a leghelyesebb mindeniket önállóan fejlődöttnek tartani.“ (50.) Az összehasonlító folklorisztikus-filológiai kutatás feladata azt kutatni, hogy ezeknek az örök emberi „billentyűknek“, motívumoknak milyen tulajdonságokkal rendelkezik a népi, és az egyes íróknál, költőknél előforduló változata. Mert, hiszen az is csak egyik változata, pillanatnyi megtestesülése az öröknek. A motívum mint bűvópatak csörgedezik át az emberiség szellemi életén: egyszer felbukkan — irodalmi alkotásokban —, költők, írók műveiben —, másszor csak szerényen megelégszik a társadalomalatti érvényesüléssel: a népkultúrában való részvétellel.

Az érdekesség kedvéért idézem Mórától az ilyesfajta motívum-felbukkanás egyik esetét. „Az istenáldotta búza“ meséjének motívuma megtalálható a rabbinikus irodalomban. Éppígy Kálmány egyik meséjének (A magyarok származása és lakóhelyei. Hagyományok, I. Bp. 1914., 133. és 210. l. 54. jegyz.) motívuma: Jókainál, sőt Jósikánál, bizánci történetíróknál s. i. t. Mikor Móra ezt Kálmánnyal közölte, a nyers öregúr rátámadt: „Hogy gondolhat illet őcsémuram? Hogy a majsai gányó vette volna a meséjét Jókaitól? Fordítva, őcsém, fordítva! Jókai vette a varchontákat a majsai mesemondóktól“. (Hol termett az istenáldotta búza? Véreim c. kötet, Bp. 1927:196. l.) Móra így folytatja: „Egy szót sem mertem többet szólni. Pappal, tudóssal, öreg emberrel külön-külön se szállok pörbe, hát egyszerre mind a hárommal hogy húznék ujjat! Világért sem hoztam volna elő, hogy találtam ám a Hagyományok-ban másik vadonatúj mesét is. Az a címe, hogy Jumércsák. (U. o. I:156. l.) Ezt meg Gárdonyi Gézától tiedelte el a nép: az Egri csillagok-ból. Nem is igen változtatott rajta. Gergő is benne van, meg Vica is, most még könnyű ráismerni. Ha azonban jól rászolgált az idő, egy-két kukoricafoszlás úgy átfőrmálhatja, hogy egy új Gárdonyi új témának kaphatja kézhez.“ (197.) Móra igen jól látja a motívumok életének lényegét, legfeljebb azzal helyesbítjük, hogy nem föltétlenül szükséges a motívumok tudatos megtalálása, néha megeshet ösztönös, emberi, „faji“ alkatból spontán módon született feltalálás is, így pl. Ady is ösztönösen „talált rá“ népköltészetünk legősibb jelképeire (Lukács Gábor: Ős napkelet ilyennek álmódta. Vándortűz. 1947. évi 6-ik, debreceni szám, 17—19. l.) és Sinka költészete is csak kisebb mértékben táplálkozhat a tudott hagyományból, jórészt az ősi hangulat, a népi szimbólumrendszer ösztönös megtalálása alkotja népi költészetének lényegét. (V. ö. pl. Tárkány. Szűcs Ernő ismertetését, Puszták Népe, 1947:68. l.)

Épp Móra idézett elbeszélése példa arra is, hogy ugyanaz az eset kétszer is lehet költői feldolgozás tárgya. Tömörkény írta meg annak idején (A tanyai ember Ag Illése, Ethn. 1914. 97—101 l.) hogy került a néphez Homéros Iliásza, s hogy lett Achillesből egy esztendőre rá: „Ag Illés nevezetű huszárgyermek“. Móra is elmeséli ugyanezt, s hozzáteszi: „Ime, itt a tetten kapott szél, amint hordja a mese istenáldotta búzáját. Ime, itt a vízcsöpp körforgása a költészetben.“ (I. m. 199.)

A népkultúra: parasztkultúra

Mondanivalóm lényege, Marót Károlynak a népköltészetéről szóló fejtegetésének felhasználásával, annyi, hogy az egész népkultúrát ehhez hasonlóan fogjuk fel. A népkultúra nem mítosz:

nem valami különleges, csodálatos tünemény, hanem az egyetemes emberi műveltségnek bizonyos körülmények között megteremtődött, abban a társadalmi helyzetben egyáltalán lehetséges egy — igaz-kultúra — fajtája.

Legutóbb pl. Füst Milán „kétféle kultúráról”: népi és művi kultúráról beszélt. (Kultúra és műveltség, Diárium, 1947:147.) Szerinte a megkülönböztetés alakja, tradicionális módja: a népnek nem kell tanulnia. „az anyatejével együtt szívtá magába”, míg az artificális kultúra — amely „egyes elmélyedők kincse” — (itt keresztezi a szempontot az alkotásmód vélt különbségének nézőpontja!) — „nagy fáradtság útján” szerezhető csak meg. „A munkásságnak például semmije sincs: a népi kultúrából már kiesett, tanulnia viszont se alkalma, se ideje, az artificális kultúrának csak a szemetjét kapja, tehát a ponyva, detektívregények, mozarabok és slágerek s a népi kultúra emléke gyanánt orfeumi népdalok alakjában.” Ez a helyes megállapítás — amely kiterjeszthető a kispolgárra és a népkultúrából kinőtt kizsáldára is — nem abból az elvből következik, hogy kétféle kultúra van, csak abból, hogy a kultúrának paraszti formája — nyilván — mutat másféleséget a többi kultúra-formáktól. Ez azonban nem ok arra, hogy kétféle kultúráról beszéljünk. Egyébként ez a kérdés — éppúgy, mint a népköltészet és műköltészet egységének, illetve különbségének kérdése — azon dől el, ki mit tart lényegnek, lényegesnek. Ha valaki a művek életmódját, egyes tulajdonságait stb., is lényegesnek véli, az nyilván a különbözőség; aki a lényeget az alkotás legmélyebb azonosságában látja, az csupán a különféleség mellett szavaz. A „merev szétválasztás” ellen szól Rudolf Kriss (Die Schwäbische Türkei, Düsseldorf, 1937:13. l.) nyomán Vajkai Aurél is (Ethn, 1938:371. l. 79. jegyz.). Kodály a népzene és műzene kapcsolatáról szólván a lényegi egyezéstől függetlenül a különbségről így szól: „Ugyanazon emberi funkció különböző megnyilvánulásai. A különbségek oka a történeti, nemzeti, társadalmi és műveltségi rétegződés.” (Űr és paraszt, 220. l.) Kodály ismert tömörségét tekintetbe véve minden jelzöt bőven ki kellene fejteni: melyek azok a (korrelációjuk ismeretében ma így írunk) társadalmi-, történeti-, nemzeti-, műveltségi okok, amelyek a paraszti („népi”) és a nemesi (úri-polgári) kultúrát mássá tették.

Amit Marót Károly szociológiailag tán nem pontosan, de helyesen mond: az irodalmi viszony kezdetlegessége, az egyszerűség stb., ez nem önmagában oka a népkultúra mássá differenciálódásának, hanem ezek is termékei egy bizonyos társadalmi állapotnak. Hogy a primitív kultúrákban mi tartja fenn a népkultúra sajátos vonásait, arra a primitívekkel foglalkozó ethnológiának kell kielégítő feleletet adnia, a paraszti kultúrákban — mondja Ortutay (Magyar népismeret, 66.) — mindenesetre a parasztság kötött osztályhelyezete.

A parasztkultúra Erdei szerint nem „egyszerűen népkultúra, hanem ennek az általánosabb érvényű kultúrformának egy különös történeti képviselője”. (Erdei: A parasztság kultúrproblémái, Sorsunk, 1941:349.) Jegyei: általános, vagy közösségi; organikus (szervesen gyökerezik a megfelelő élethelyzetben); teljes (az egész embert ragadja meg); végül nem objektívált, hanem fejlődő. Rétegei közt alapvető az ősi mélykultúrának a társadalmi elmaradottság következtében beállott megmerevedettsége, megörzése; önálló fejlődést jelent a szállományok adaptálása, a gesunkenes Kulturgut népvé hasonítása s végül a teljesen önálló és jellegzetesen paraszti fejlődés.

Érdekes összevetni a népkultúra anyagának elemzésére vonatkozó felfogásokat. Wellman Imre szerint pl. a népi műveltségállomány három elemből: ősi hagyományból, átvételből (a szomszéd népektől) és (ientről) szálladékból tevődik össze. (Ethn. 1947:11.) Erdei másutt is (A magyar paraszttársadalom, 10—11.) a népkultúrának három áramáról beszél: sajátos paraszti termékek (ezek közös paraszti termékek más nép-egyeniségekkel); a felső rétegek világából való hatások; jellegzetesen népi, ősi, mélykultúrai elemek.

„Lényegében a parasztkultúra is ennek a kultúraformának a képviselője, azonban éppen azért, mert a paraszt-társadalmi formák között tenyészik, egészen különleges jelleget öltött. Mert egy leszorult társadalmi helyzetnek a kultúrája, nem a kezdeményezések állandóan terebélyesedő kultúrája, hanem egy szűkreszabott társadalmi helyzetnek műformákkal való kitöltése, tehát olyan, mint a japánok apró edényekben tenyészett virágzó és termő gyümölcsfái. Nem primitív, vagy kezdeti kultúra, hanem megcsökkent kultúra.” (I. m. 349—350.) Erdei a parasztkultúra jelen értékelése szempontjából különösen az önálló paraszt-kultúrának, tehát a paraszthelyzethez kötött, abból termelődött kultúrának értékét vonja kétségbe: „Ezt a részt sajátos módon eltorzult, megcsökkent formák jellemzik. Ide tartoznak a társasérintkezés formái, a népköltészet epikai művei és a külső kultúrának, tehát a lakásnak, öltözködésnek, stb. számos darabja.” (I. h.) Szerinte a „felértékelés kb. abban az arányban illeti a parasztkultúránkat, amennyiben nem sajátos parasztkultúra, hanem a népkultúra továbbvivője.” (351. l.)

Vargyas Lajos tagadja a parasztkultúra és a paraszthelyzet korrelációjának elvét, mondván, hogy „a népkultúra sokkal régebbi időkben gyökerezik, mint amióta a magyarság jobbágy-paraszti életformában él.” (Hagyomány és Kultúra. Társadalomtudomány. 1943:283.) Szerinte „paraszt” és „nem-paraszt” elemek egyaránt ugyanabban a hagyományban élnek, osztálytalanul. Néprajzi szak-adatokkal cáfolja is Erdei osztályozását, kimutatva, pl. hogy amit Erdei az ősi mélykultúra, nomádkultúra megőrzött értékének tart, az éppen legújabb alakulás, s fordítva. A megkülönböztetés nem felel meg a valóságnak, „nincs külön népkultúra és parasztkultúra, csak egységes és oszthatatlan néphagyomány van” — ez Vargyas bírálatának summája.

Való, hogy nem lehet tetszés-nemtetszés alapon szétszabdalni a népkultúrát mély-, és paraszti vonásokra. De a „paraszti” őrizte meg sokáig a mélyet is, az „ősit” is: a paraszthelyzet tehát mégis nyilván oka (és okozata is, de ez most nem tartozik ide) a parasztkultúrának. Vagyis: a paraszti társadalmi helyzet — amely a feudalizmus gazdasági-társadalmi rendjének csak manapság fölbomló szerkezetisége — a parasztság lelkeségét tartotta meg olyan primitív fokon, hogy abban az ősiségnek minden másnál tágabb revál-lehetőségei állandóan készen álltak „továbbéltetni” az ősi nomád (pl. hitvilágban finnugor, zenében csere-misz, török-tatár, mongol, stb.) hagyományt. (V. ö.: *Orfütay*: Kis magyar néprajz, 121. l.) Ezért van, hogy a népkultúra nemcsak

parasztkultúra, hanem katexochén mélykultúra is: az európai parasztkultúra sok hasonlóságot mutat a primitív mélykultúrák stílusaival (Ortutay: Székely népballadák, 31.), amint ezt *Erdei* is elismeri. (I. m. 11, 17.)

Egyszóval: a parasztkultúrában valamiképpen benne van egy ősi, mélykultúrai örökség, és benne egy csomó alkalmi, paraszthelyzethez kötött vonás is.

A parasztkultúra jegyei

Vázlatosan tekintsük még át azokat a jellegzetes vonásokat, amelyeket kutatóink a népkultúra sajátos jegyeinek tartanak, tehát amelyek a népkultúrát a vele lényegében azonos, mindamellett a társadalmi körülmények folytán mássá differenciálódott ún. magaskultúrától megkülönböztetik.

Ortutay három jellemző vonását ismerteti a népkultúrának: közösségi, totális szemléletű (mágikus és való összefonódottsága), és laikusan vallásos. (Magyar népismeret. 66—73.) Másutt a közösségi vonást új, a dolgot pontosabban kifejező fogalommal jelöli: „az egyéniség és közösség sajátos viszonya” főjellemzője a népkultúrának.

E többször ismétlődő állítások helyeit lásd Egyéniség a népkultúrában című írásomban, 5. l. 16. jegyz. V. ö.: még hozzá Ortutay: Székely népballadák, Bp. 1935, 28—29, 32—33. l. Az idevágó külföldi irodalmat l. u. o. 48. l.

Egy helyütt a népi szemlélet történetietlen voltát, mint jellegzetességet említi. (Paraszságunk élete 30—34.) „Népműveltségünk mai szemmel” című előadásában a parasztkultúra sajátos zártságát jelöli meg főjellegzetességül, az egyéniség és közösség sajátos viszonya és a primitív klasszicitás mellett. (Demokrácia és köznevelés, Bp. 1945. 559—564.) E zártságnak oka szerinte a művelődésnek, a gazdálkodásnak, a jogi, társadalmi helyzetnek és a természetből való függésnek paraszti foka.

Bibó István is három jegyét különbözteti meg a parasztkultúrának. „Elemi, mer az ember szorult és szűk helyzetében a legközvetlenebbül kitalált és megvalósított megoldások rendszere és minden megnyilvánulásával kötve van a termelés alkalmaihoz, szerszámaihoz. Közösségi, mert nem egyéni teljesítményekből épül, és nem egyéni helyzeteket old meg, hanem mindenki szigorúan érvényes paraszti zsinórmértéket tartalmaz. Általános, mert nincsenek külön hivatott ápolói, és külön élvezői, mint a városi, magaskultúrának, hanem mindenki résztvesz mind a kialakításában, mind az élvezésében.” (Parasztpart és parasztkultúra, Szabad Szó, 1946. febr. 2.)

Honti János idézi *H. Gunkelt*; szerinte a népkultúra legfontosabb jegye, „a néphagyomány lényege, hogy variánsokban létezik.” (Epikus néphagyomány, Magyarságtudomány. 1936:374.)

Ha — kicsit merev, skatulyázó módra — rendszerezni próbáljuk a népkultúra jellegzetességeire vonatkozó — nagyrészt szinonim — kritériumokat, gondolom, így tehetnők:

1. Az alkotás módjára vonatkozóan: szerzőtlen (Thienemann, Horváth, Marót), általános (Bibó), közösségi (Bibó, Erdei, Ortutay), egyéni-közösségi viszony sajátos volta (Ortutay, Marót).

2. Az alkotás fokára vonatkozóan: változandóság (Gunkel, Honti, Ortutay, stb.), iratlanság (Thienemann, Horváth, Marót), nem objektívált, fejlődő (Erdei), egyszerű (Marót), primitív klasszicitás (Ortutay), organikus, teljes (Erdei), elemi (Bibó), zárt (Erdei, Ortutay), totális szemléletű, laikusan vallásos, történetietlen (a paraszti „nagy emlékezet“) (Ortutay).

3. Az alkotás eredményére, a népkultúrára vonatkozóan ismét érvényes valamennyi jegy, ami az alkotás fokát és módját jellemezte, együttesen.

4. Az ízlésnek a zenén kívül (pentatónia) nincsenek még döntő és felismerhető jegyei. Ezek — szerintem — csak akkor lesznek felismerhetők, ha a társadalmi fejlődés leválasztja róluk a paraszthelyzethez kötött fokbeli és módbeli elemeket, s tisztán az ízlés állhat előttünk. Épp ennek ismerete hiányzik ahhoz, hogy a népkultúrának magaskultúrává való aktivizálását a művészet minden terén receptszerűen előírhatnók: ezt minden szektornak külön feladata megteremteni a tehetség fokán és a magaskultúra alkotási módján.

A népkultúra változása

Mindez a vázlatosan adott jellemzés, amely a népkultúrának az ú. n. magaskultúrától való különbözőségét (a lényegi egyezéstől függetlenül) bizonyítja, s amelyeket a további kutatás feladata lesz részleteiben igazolni, bővíteni; azt a tanulságot adja, hogy a „népkultúra“ mint jellegzetesen „paraszt“-kultúra, mégiscsak a múlté már. A múlté, legalábbis abban az értelemben, amelyben eddig tartottuk. Marót Károly szerint indokolatlan az ezen való „gomblyuk-kétségbeesés“, mivel „a népnek — ahogy mindig volt és élettanilag kell lennie — ma is éppúgy van és mindig lesz költészete, művészete, stb. Ez azonban természetesen nem lesz azonos formájú a tegnappal, ahogy a nép is nyilván másult, és lehet, hogy a megnyilatkozás formái joggal nem fognak (nekünk) olyan rokonszenveseknek, etikai vagy esztétikai értékűeknek tűnni, mint az előzőek voltak. Nem kevésbé bizonyos mindamellett, hogy a modernebb gyári, katonai, politikai „Gemeinschaftlied“, sőt talán a „Dörfliedde“ akkomodált kuplé, városiasodott játék és hasonlók is, amíg ma divnak, ugyancsak népi termékek lesznek. Azok lesznek úgy, ahogy azokat a mai, bizonyára nem a legnyugodtabb és nem a legmegállapodottabb, az ősi népi élet számára éppen nem ideális helyzet követeli, illetőleg a ma tömegeinek mai közköltészetévé determinálja.“ (Idois en koinoi, EPhK. 1940:229.)

A városi elemek hatásait értékeli még röviden: Fejezetek a magyar néprajz módszertanához, Bp. 1940. 81. l. 167. jegyz. Sajnáljuk, hogy a szerző a felvetett gondolatok továbbépítését nem vállalja (EPhK. i. m. 229.), s utóbb is kitért a felhagyott motívumok mesterséges-tudatos felújításával, sikereivel és balsikereivel, tehát a népi kultúrmozgalom kérdéseivel való foglalkozás elől. (Ethn. 1947:169. l.)

Ez nem mond kevesebbet, mint amit egy kultúr-szociológus is mondhat: a műveltség és társadalom összefüggésének elvéből nyilván következik, hogy a mai, „kásás“ kispolgári társadalom-

nak a kultúrája is kispolgári: sláger, dzsessz, sőt ma már swing, (valamennyi megfelelő vicinális változatban) ruhája, ízlése, szórakozása, stb. is kispolgári. Ha a nép (aki eddig paraszt volt, kultúrája paraszti népkultúra) parasztból kispolgár lesz, kultúrája, a (tágabban értelmezett) népkultúra is kispolgári-kultúra lesz.

Jó jellemzését adja a magyar falu mai szellemi életének Erdei Ferenc: Magyar falu, Bp. é. n. 193—199. I. Summája: „nem kultúrélet a falu szellemi élete, hanem a teljes műveletlenség és egy lesüllyedt, idegen kultúra idétlen művei közt való tanácstalan hánykódás.” (195.) Észreveszi ezt Sebestyén György is: a „reprezentatív kultúrélettel” szemben „mai népkultúrának” nevezi a tömegek szellemi életét s azt mondja róla, hogy ez „tulajdonképpen nagyon szegényes valami s nem az jellemzi, amije van, hanem amije nincs.” (Egy szimpla példa, Új Szántás 1947. 744.)

Természetes, hogy tudományos szempontból ezt is csak kultúrának — s minthogy a népe —, népkultúrának kell neveznünk. De kérdés, hogy a Honti által kívánt lényeg, ami a népit katexochén népivé teszi, „a népi létforma”, a régihez szervesen kapcsolódó kultúrát bizonyít-e vagy sem. Azt hisszük, most már nem. Ha a legtisztább eredményekkel rendelkező zenei-folklorhoz megyünk példáért, nyilvánvaló lesz a lassú változás: nyomon követhető, mint enged, a cseremiszt és tatár zenében máig is tisztán megőrzött pentatónia (Kodály: A magyar népzene, Bp. 1943. 16—23.) előbb csak pien-hangokat, később főhangokat is maga közé, míg mára „teljesen otthonos” népiünk a hétfokú hangsorokban is.” (I. m. 33.): Ugyanígy: hogyan simul ki a meredek kétrétűség, az ötödölő-terraszos szerkezet csak ereszkedő dallamvonallá, míg a cseremiszt ma is hangról-hangra tartja a kvint-megfelelés törvényeit. Kerényi György azt bizonyítja, hogy az eredeti keleti ízlésű pontos kvintváltószerkezetet a „korszerű szépítés” tette a megunhatóból variálva a hang szerinti ötödöléstől elütővé. (Jegyzetek a dallam szépségéhez. Éneklő Ifjúság 1947. VI. 4. sz. 6—7. l.) Ez azonban csak külső képe a dolog lényegének: az ízlés lassú megváltozásának, a keleti-régi, kétrétű-ízlésből nyugati hatásra (Kodály: I. m. 13, Kerényi: i. m. 11.) újabb „korszerű” ízlés születésének formatörténeti szempontból kézzelfogható megtestesülése. Ugyanígy: a régi stílusból az idegen hatások megtermékenyítése szülte az újat (Kodály, 27.) sőt a pentaton-ízlés Kodály és Vargyas szerint máig is válogató-hasonító rostarendszere népiünknek. (32—33. 34. Vargyas: Áj, 50. l.) De meddig? Azt gondolom, a magához hasonlított elemek végül is fölfalják az eredeti ízlést, s most a paraszthelyzetből való gyors-lehetőségű kiemelkedés —, amely a demokrácia agrárpolitikájától kapja sebességét — teljesen el is pusztítja. Az állandó gyengülés eddig is észrevehető volt, a mostani kutatás feladata kideríteni (L. Ökrös László: Az alföldi népzene kutatás feladatai, Tiszatáj, 1947 dec. 26. l.) hogy „a pentatónia a sok külső hatás ellenére is a magyar lélek alkati vonásának bizonyul-e, tehát a régiek mentén újabb stílust hoz-e létre, vagy eddigi másfélezer éves történeti-társadalmi helyzetünkhöz szorosan tartozó alkalmi vonásnak mutatkozik.” Nem vagyok olyan derűlátó, mint Péczely Attila, hogy még százötven évet szánjak a népzene további életének. (Tiszamenti Kalendárium, Szeged, 1948. 95. l.), azt hiszem, ismétlem, az ilyen értelemben vett népzene és népkultúra az utolsó óráit éli.

Ilyen értelemben tehát indokolt azt mondani, hogy a népnek mindig volt, van és lesz „népkultúrája”.

„Nem zárja ki, hogy a népnek ne legyen díszítőművészete, ez akkor is lesz, ha már nem lesz népművészet” — írja Szombatfalvy György is. (Társadalomtudomány, 1942:134.) Éppígy: a mai népkultúra éppen úgy vizsgálódásra méltó, mint a régi. A néprajzról most, éppen ezáltal derül

ki, hogy nem külön tudomány, csak egyfajta kultúrszociológia. (Eddig azért éreztük önálló stúdiumnak, mert társadalmunk többi rétegének — középosztály, munkásság, stb. — nem volt olyan kiterjedt és exotikus kultúrája, amely a figyelmet magára vonta volna. Ezért volt a néprajz: parasztismeret.) Természetes, hogy a paraszthelyzet és a parasztkultúra („népkultúra“) kiveszésével a néprajz végkép belenő a szociológiába: társadalmi műveltségtudomány (leíró kultúrszociográfia és művelődéstörténet) lesz belőle. (V. ö.: Péter László: Mab magyar népismeret, Szeged, 1947. 6. 1.) Ugyanígy: a néprajztudomány szükségességének eddigi „nemzeties“ (völkisch) indokolását fel kell váltssa, vagy legalább is kiegészítse, a „társadalmias“ (populaire) magyarázat. Népszerűen szólva: tudományunk gyakorlati haszna nemcsak abban van, hogy nemzeti hagyományainkat tudatosítja népünkben, hanem arra is jó, hogy művekkel és múzeumi tárgyakkal döbbsenünk rá népünket arra a primitív paraszti társadalmi állapotra, amely a feudalizmus csökevényeként máig is fő jellemzője a magyar életnek; ezekkel az ismeretekkel mutassuk be társadalmi fejlődésünk sikereit és ütemét, egyszóval: ezekből az ismeretekből szerezzon politikai tudást, erőt és ihletet a jelen és jövő nemzedék, hogy életformájának gátló, primitív, alkalmi vonásaitól megszabaduljon anélkül, hogy magyarságának örök, alkati értékeitől elszakadna. (V. ö.: Mannheim Károly: A jelenkori szociológia feladatai, Bp. 1945. 15. 18. — Szögedi Péter: Néprajz és politika, Szegedi Friss Ujság, 1948. évi május 30, jún 6. és jún. 13. sz.)

De ha „népkultúrán“ csak azt értjük, amelynek jegyeit az imént elsoroltuk, akkor a „népkultúra“ pusztulását most már valóban és véglegesen deklarálnunk kell. A fenti jegyek ugyanis — mint csoportosításukból kitűnt — valamennyien visszavezethetők néhány alapvető vonásra, amelyek viszont a paraszti társadalmi helyzet szorosan vett és kézzelfogható következményei, függvényei.

Ami ugyanis a (szűkebben értelmezett) népkultúrát népkultúrává tette, az a népi alkotásoknak foka, módja, eredménye és ízlése volt. Foka: az a gazdasági-társadalmi-szellemi adottság, szituáció, amelyből az alkotók és élvezők meríthettek, amelynek birtokában teremthették meg műveiket. Új Péter, a múlt század elején élt mezőcsáti népköltő alkotási foka egészen más, — paraszti — volt, mint Csokonaié, aki ismerte a világirodalmat; aki nek a görög, latin, és modern nyugati költők versei adtak hatást, ihletet; aki birtokában volt a korában elérhető összes költészeti témagazdagságnak és formatechnikának, hisz utazott, olvasott, érintkezett a világ legújabb szellemi áramlataival, stb. A dunántúli pásztorművész alkotási foka szintén sajátosan paraszti: nem ismeri a görög és középkori keresztény művészettörténetet, nincsenek korszerű faragási fogásai, stb: tehetsége tehát be van zárva, a faluja környéki népművészeti hagyományból való merítési lehetőség meglehetősen szűk körébe.

Jellegetes a parasztkultúra alkotásmódja is: egyéni javaslat — közösségi elfogadás. Mint Marót Károly, Thienemann és Horváth János is mondják: ez a szóbeliség függvénye. A szóbeliség pedig a paraszthelyzetnek, illetve (a görögöknél, primitíveknél) a paraszthelyzetnek megfelelő kezdetleges művelődési állapotnak a függvénye. (Itt természetesen a kezdetleges, primitív nem pejora-

tív értelmű jelző, csak egy primérből kulturális állapotot jelöl.)

Természetes, hogy a parasztkultúra jellegzetes alkotásmódjának és sajátos alkotási fokának megfelelően jellemzően paraszti, népi lesz az alkotás eredménye: a népkultúra is. A népbalada, népmese, népi tánc, népi viselet, stb. valamennyi annak a társadalmi helyzetnek függvénye, amelyből kinőtt.

Lényeges — és szerintem döntő-jegy a népkultúrában benne rejlő és a népkultúrát létrehozó ízlés. Ezt mondja a laikus definíció magyar szellemnek, nemzeti géniusznak, örök magyarságnak, magyar alkatnak; a tudomány alkati rostarendszernek, népszellemnek, népléleknek. Végző fokon mindez egyet jelöl: a népenként sajátosságosan különböző ízlést.

A népi-nemzeti karakternek kritériumát éppen a válogatásnak a funkciója miatt szintén az ízlésben látja Berzsenyi Dániel is: „A német és a magyar ízlés” című költeményében. (M. M. 36. l.) Juhász Géza szerint „nincs irthatatlanabb erő, mint az ízlés. Átszövi egész életünket, irányítja magatartásunkat. Hogyan szeretünk, mi az elképzelésünk az emberi méltóságról, hivatásról, az élet értelméről, nagyrészt azon fordul meg, mik a kedves könyveink, dalaink, s milyen képek lógnak szobánk falán.” (Vándortűz, 1947. nov.—dec. számai 23. l.) Illyés Gyula a francia parasztságról való beszámolóját érdekes kultúrmorfológiai elmélkedéssel kezdi. A híres dunántúli kocsi pl. nem terjedt nyugat felé a Fekete-erdőn túl: az eltanulást meggátolta az ízlés (a hagyományoknak, szokásoknak ereje) „az emberek még elég könnyen eltanulnak egymástól valamit; — írja (Válasz, 1948. I. 3. l.) — a népek már nehezebben; a közösséghez az egyén ízlésével is kötve van. Az például, hogy valaki mit eszik meg és mit nem, függ annyira a közösség szájízétől, mint az illetőtől.” — „Be vagyunk zárva közösségünk ízlésébe, illetve korunk ízlésébe.” — írja, és utal arra, hogy Petőfi kedvenc vacsorája volt a ma már számunkra ehetetlen sült csiga. Ugyancsak az ízléssel azonos fogalmat jelöl a német tudományban meghonosodott „rostarendszer” terminusa is, hiszen mindkettő főjegye a szelektálásnak funkciójában van. (Marót: Fejezetek, 110. (Ethn. 1940:293) l. 6. jegyz.) Véres Péter „faji ideáltípus”-nak mondja az egyes népekre különösebben ható szépségesszményt. (Szocializmus-nacionalizmus, Bp. 1943:232. l.)

Ez az ízlés, amely a magyar ember számára a barna lányt, az ilyen és ilyen formájú bajuszt, ilyen ruhát, ezt és ezt a dalt, stb. tartja szépnek, olyannak, amely őt kielégíti, neki való, „amin kap”.

Marót idézi Kodálytól (i. m. 10. l.) ezt a jellemző szót, ami a népi igényt rendkívül tömören fejezi ki.

A népi ízlés

Amikor a népkultúra pusztulásáról beszélünk, épp ebbe az ízlésbe kell kapaszkodnunk. S noha nem szorosan tudományos feladat, hadd mondjuk el röviden, hogy épp ennek az ízlésnek megtartásában látjuk a népi kultúra hívei számára az igazi feladatot, amely nem a parasztkultúra alkotásainak, alkotási módjának, kivált nem az alkotás fokának konzerválását, tehát a paraszt-helyzet fenntartását akarja, hanem a népkultúrában benne rejlő magyar ízlést akarja kiszabadítani a parasztformák közül, az alkati magyarságot akarja kitereljesíteni az alkalmi parasztvonások lenyelésével.

Nyilvánvaló ugyanis, hogy népkultúráról haladó, egyenjogú emberségre törő társadalomban, olyan értelemben, mint eddig, nem beszélhetünk. Az alkotás foka a műveltség elterjedésével nem lesz már jellegzetesen népi, hanem egyre inkább közeledik az egyetemes, ma egyáltalán elérhető, 2. századi kultúra színvonalához. A „népi“ tehetség tehát rövidesen csak tehetség lesz; épp olyan alkotó, mint az eddig is ismert írók, költők, festők, muzsikások, stb. (V. ö.: Somogyi Árpád: Munkássorsból művészsorba. Valóság, 1947:880—883. l.)

Épp ezért, s a technikai civilizáció terjedése miatt, a sajátos egyéni-közösségi alkotásmód sem tartható tovább fenn. Az egyéni alkotásnak mindig meg kell hogy legyen az a közösségi rezonanciája, amit Marót követel, tehát a jól sikerült közköltészeti alkotások ezután is „az egyénien közösségi és közösségien egyéni pillanat“-nak termékei lesznek, de nyilván egyénibbek, mint a népi alkotások, tehát igényt tartanak a nevükre és a művük változatlanóságára. „A névtelen és személytelen paraszti alkotó helyett, ki elrejtett a formulák mögé, előlép az egyéniség, immár egyedül kell megvívnia harcát a magánossággal, a kifejezéssel.“ (Ortutay: Parasztágunk élete, 36.)

A változásnak a kollektívtól az individuális felé való irányulására, tehát a paraszttársadalom széthomlására 1. Tomori Viola: A parasztság szemléletének alakulása Szeged, 1935. (Szegedi fiatalok) 89—118. l., Ortutay Gyula: Magyar népismeret, Bp. 1937. 44—48. 73—76. l.

Ha sem a népkultúra alkotási foka, sem alkotásmódja nem tartható fenn, nem tartható fenn az így létrejött népkultúra sem. Közköltészet — és közkultúra — akkor is létrejöhet, s minthogy ez is a nép (a megmásult nép) kultúrája; nevezhető lesz ez a közkultúra is népkultúrának. De hogy ez a népkultúra mennyiben lesz az eddigi népkultúrának folytatója, az az ízléstől függ. Az ízléstől, amely uralkodott a parasztformákon s belőlük a sajátosan magyar népkultúrát termelte ki, s amely átvihető magasabb társadalmi formák közé is, s ott is képes lesz sajátos magyar kultúrát, alkotani magyar közkultúrát teremteni.

Az „alkatiság“ fogalmát természetesen nem valami változhatatlan, a magyarságot sorsszerűen determináló tényezőként értjük. A „magyar alkat“ — erre régebben Jöcsik Lajos (Mi a magyar, Sorsunk. 1941:338—346. l.), legutóbb Lukács György (Az új magyar kultúráért, Bp. 1948. 14—17. l.) mutatott rá — nem valami történelemfeletti szubstancia, hanem történeti-társadalmi törvények alá vetett, változó szellemi valóság. Bizonyos azonban, hogy a népek karaktere rendes körülmények közt rendkívüli lassúsággal és mindig az előbbi állapothoz való szerves összefüggéssel, az előbbi lelkületből való szerves átmenettel fejlődik, s e fejlődésben törést csak oly hatalmas történelmi változások hozhatnak, mint a francia polgári, vagy az orosz bolsevik forradalom. (Lukács: i. m. 17., Bibó István: Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem, Válasz, 1948. I:317. l.) A nemzeti szellemnek ez az önmagát makacs maradiassággal fenntartani, konzerválni akaró törekvése az oka, hogy a szellem fejlődésének folytonossága viszonylag állandó — s öröknek látszó — nemzeti vonásokat mutat, amelyek — most tudományos tárgyilagossággal nézve mindegy, hogy a társadalmi haladást szolgáló, vagy gátló jegyek-

ről van szó — egy nép társadalom- és művelődéspolitikai irányításánál mindenképpen figyelembeveendő, akár a felhasználás, akár a kiállítás, akár a szerves átmenet megteremtése céljából.

Buday György is az ízlést tartja a népművészet lényegének, annak, ami a népit népivé teszi. „Meggyőződésem ugyanis — írja az angol karácsonyi üdvözlőlapok történetéről szóló könyvről beszámoló előadásában — s az erre vonatkozó fejtegetések valószínűleg könyvem megvitatandó pontjai lesznek, hogy a népművészet nem szükségképpen s kizárólagosan a paraszti népi kultúrának a terméke. Ugyanazok a stílusjellegzetességek és ugyanaz a funkció, ami egy társadalom paraszti állapotának népi művészetét jellemzi, megtalálható az industrializálódó, sőt industrializált fejlődési fokon élő társadalomban is, jóllehet, a médium, amelyben és a formanyelv, ahogyan megvalósul, természetesen változó. De hiszen ez változó a különböző nemzetek és különböző fokot elért paraszti közösségek népművészetében is, úgyhogy ez önmagában nem kritériuma a népművészetnek. Egy termelési eszközeit és módszereit illetően átalakuló, vagy átalakult társadalomban nem feltétlen szükség, ahhoz, hogy valamely objektum népművészeti legyen, hogy a közösség egyszerű tagjai kézzel faragták, kézzel festették legyen, stb. Viszont lényeges kellék az, hogy az ilyen, industrializált társadalmakban előbbutóbb úgyis gépi úton produkált termékek akaratlanul is beleilleszkedjenek a népi tradíció-rendszerbe és az egyszerű ember életébe. Szükséges az, hogy ha ez utóbbiak nem is feltétlenül kontribuálnak közvetlen közreműködéssel, azzal, hogy maguk, sajátkezűleg csinálják, mégis ők irányítják és determinálják e termékek termelését és alakulását azzal, hogy szükségletükkel e választásukkal saját ízlésüket kényszerítik rá még a gépi termelvényekre is.“ Szerinte ez már meg is történt nálunk is, például a tápéi népviselet évtizedek óta gyári termék, de a tápéi lányokon, Tápén, színben és mindenben népművészeti jellegűvé vált.

Buday György: Az angol „Karácsonyi üdvözlő” históriája (Tiszatáj, 1947. 10. sz. 30—36. l.). V. ö.: Péter László: Népművészet-gépművészet, Szegedi Friss Újság. 1947. nov. 30. Ezzel kapcsolatban felvetődhet az az ellenvetés, hogy az általam különválasztott „valóban, folklorisztikus tradíció” csak egy történeti pillanat, s a mai kispolgári selejtkultúra, amit én — Buday fogalmazását kissé kiélezve — gépművészetnek neveztem, hosszú századok múlva szintén annak, tehát valóban folklorisztikus tradíciónak tűnhet. Ebben nem hiszek: nem hiszem, hogy a gépművészet csak úgy, magától, mint eddig, népművészet lesz, tehát láncszerűen, szervesen kapcsolódik a régi népkultúra hagyományos stílusrendjéhez. Azt vallo, amit Tomori Viola (i. m. 106.), tehát, hogy az új civilizációs hatások most már nem stílusváltozást hoznak létre a népkultúrában, mint a szórványok és a paraszthelyzetet nem gyökerében érintő eddigi hatások (pl. zenében a műzene) hatása a régi stílusú zenei anyagból új stílust teremtett. (Kodály: A magyar népzene, 29—32.), hanem az eddigiektől eltérő alkotásokat, tehát struktúra-változást. (v. ö.: Ortutay: Magyar népismeret, 66.). Egyetlen esetben tudom elképzelni, hogy az új közkultúra a hagyományoshoz illeszkedik: ha a művelődéspolitikai erősen hat a társadalom életére.

Ebben van tehát szerintem a népkultúra értékelésének igazi magva és a népkultúra további szerepének, sőt győzelemrevitelének indító oka. A népkultúra jövőjére nyilván nem a gyöngyösbokréta, hanem *Bartók* és *Kodály* példája ad mintát. Miben áll a bartóki-kodályi életmű lényege? Abban, hogy a népkultúra hagyományos ízlését, a magyar vérmérséklet, ritmus és pentatónia népben megőrzött tradícióját emelték a magas zeneművészet alkotás módján, az európai zenekultúra alkotási fokán klasszikus, a magyarság nemzeti géniusát legtökéletesebben kifejező művékké.

Ez a példa adhat lelkesedést a magyar népkultúra híveinek, hogy a primitív magyar folklorisztikus műveltségből még lehet teremteni az új magyar közösségi kultúrát, a homogén magyar közkultúrát, — amely többé már nem magas és nem mély; nem polgári és nem népi, hanem egyetemes magyar műveltség — az osztálytalan társadalmat előkészítő osztálytalan műveltséget.

PÉTER LÁSZLÓ

EST

a testet fáradás köti
vetkőzi már a lélek
az ernyedő nap nyűgeit
s mint mézzel rakott méhek

a terhet gyöngye szárnyukon
az enyhülést úgy őrzi
ezernyi finom szálú nyom
siet körésszövődni

töretlen ép valód köré
mit árulás sem ejt meg
idő nem öl, nem old föl és
nem rejt magába rejtek

hiába is taszítalak
szakítva ejtve árnyad
új fényre áslak és riadt
hitembe visszaváltlak

és izmosodni kezd mohón
a szó ha téged érez
és termő csönddé alkotó
békévé szűrt erőm lesz

s az ősz fanyar alázatát
is osztom át a multon
köddé fakulton álmon át
már fél halálba hulltan.

ZALA MÁRIA